

**AZ ÓPERENCIÁS-HEGYEKTŐL AZ ÓPERENCIÁS-TENGERIG
140 ÉVES NYOMOZÁS A MAGYAR NYELVÖRBEN**

Nincs olyan ember, aki magyar népmesét hallott vagy olvasott, és ne ismerne „az Óperenciás-tengeren is túl” mesekezdetet, amely a legnépszerűbb a mesemondóink bevezető formulái között. A *Magyar népmesekatalógus* összesítésében 9 különféle mesekezdő formula között ez a mesekezdet kiemelkedő kedveltséggel bír, a további mesei sztereotípiák ismerete, előfordulása népmeséinkben ennél lényegesen alacsonyabb. Népmese-katalógusunk formulameséket tárgyaló kötete bővebb meghatározással, *Hetedhétország – Óperencia – Üveghegy* néven vette számba ezt a mesekezdőt, amelynek 104 változatát tartja nyilván (MNK. 9: 196–202). Az Óperencia és az Óperenciás-tenger kifejezések első, írásos előfordulásai a XVIII. század végéről származnak. A *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1773-ból közli az „El mégyek az Operentziás tengeren is túl” mondatot, 1784-ből pedig a „Hallottátok hírét operentziának” alakot (TESz. 2: 1084–5). Nagy múltat tekint vissza az Óperencia, illetve az Óperenciás-tengeren is túl mesei sztereotípiák kutatása is, melyben a Magyar Nyelvőr meghatározó szerepet játszott. Közel 140 évvel ezelőtt, 1886-ban két vitacikk jelent meg a kérdésről a Magyar Nyelvőrben: Nagyszigethi Kálmán *Operencia* (Nyr. 15: 29–30), valamint Steuer János *Operenciás tenger* (Nyr. 15: 73). Egy évvel később a Nyelvőr idézte (és egyben cáfolta is) Hanusz István abban az esztendőben a Budapest Hírlapban *Földrajzi apróságok* címmel közölt tárcájában megadott szófejtését (Budapesti Hírlap, 1887: 94/10), amely azonban korunkban is a legelfogadottabb nézetnek számít az Óperencia szó eredetével kapcsolatban: „Ha tudjuk, hogy huszárezredeink egyikének állandóan törzshelye volt Wells városka Alsó-Ausztriában, mely tartomány az Enns folyótól ma is Ober-Enns nevet visel, könnyen megérthetjük, mint lapíthatott ennek nevéből *Operenciát* a nagy magyar Alföldről oda posztírozott huszárujoncznak nyelve” (Nyr. 16: 270–1). A Magyar Nyelvőr később is napirenden tartotta a probléma tisztázását. Dömötör Sándor (1948) terjedelmes tanulmányban, *Az óperenciás tenger és a valóság* címmel vizsgálta az Óperenciás-tenger formula valamennyi, addig ismert előfordulását, emellett elméleti síkon is boncolgatta a gondolatkört. Ennek keretében kitért arra a jelentésvilágra, amit ő a mesei formulából kihámozott: a magyar mesei világkép és az ősi, mitikus világkép eltéréseire is (Nyr. 72: 235–42). Kovács Ágnes a *Magyar néprajzi lexikon*ban közölt szócikkében (MNL. 4: 93) az Óperenciát a mesés,

távoli országok (Bergengócia, Girgácia) sorába helyezte. Kivonatossan idézte Kunszery Gyula (1964) adatát a Magyar Nyelvből, ami döntő bizonyíték arra, hogy az Óperencia – Ober Enns etimológia már a XIX. század első felében is ismert volt. A Kunszery által megtalált és a folyóiratban közölt naplóidézet Tárkányi Béla papköltő (1821–1886) 1846. évi útján készült: „1846 évi Karlsbadi és Gasteini utamról” (Pyrker László egri érseket kísérte személyi titkárként). A füzet 24. lapján olvasható: „A meséshírű Oberenczián (Ober-Enns) keresztül estére Mölkbe értünk”. Ebből nyilvánvaló, hogy Tárkányi már 1846-ban ismerte azt a magyarázatot, mely Óperencia nevünket az Enns folyó torkolatvidékével hozza kapcsolatba (Kunszery 1964: 348–9).

Jómagam a mintegy 40 éven keresztül, 1976 és 2018 között folytatott galgamácsi monografikus prózai népköltészeti gyűjtésem során érdekes jelenségre lettem figyelmes. A galgamácsi mesélők az esetek közel felében nem „az Óperenciás-tengeren is túl” mesekezdő formulát használják. Amikor a kérdést alaposabban megvizsgáltam, rájöttem az eltérés okára, vagyis arra, hogy mi indokolja azt, hogy egyes galgamácsi mesemondók nem Óperenciás-tengerről, hanem Óperenciás-hegyekről beszélnek. Az Új magyar népköltészi gyűjtemény sorozatában megjelent gyűjteményem (*Galgamácsi népmesék és mondák 1–4*, Villányi 2022) tanulmánykötetében (ÜMNGy. XXVII/1) az elbeszélők részletes jellemzésénél kitértem arra, hogy az egyes mesemondókat milyen mértékben érték irodalmi, mesekönyvi hatások. Az aprólékos vizsgálat során egyértelmű összefüggést fedeztem föl a mesemondó olvasottsága és „az Óperenciás-tengeren is túl” mesekezdő alkalmazása között. A nyomtatásban megjelent kötetemben még óvatosan fogalmaztam, és azt írtam: megkockáztatnám azt az állítást, hogy ennek a mesekezdőnek a hagyományos, helyi alakja Galgamácsán „az Óperenciás-hegyekről” szólt. Azonban egy időközben megjelent új adat, melyet hamarosan ismertetni fogok, megerősítette korábbi föltételezésemet. Lássuk először a galgamácsi helyzetet! (A mesélőknél a *Galgamácsi népmesék és mondák 1–4*. gyűjtemény alapján megadom a szöveg sorszámát, ahol az adott bevezető formula szerepel.) A könyvi mesék által nem, illetve kevésbé érintett mesemondóknál, Rácz Jánosnál (49., 870. sz.), Vircsák Mihálynál (53. sz.), Vankó Józsefnél (83. sz.), Holló Józsefnél (1606. sz.) és Csonka Andrásnál (1607. sz.) mindenkor csakis „az Óperenciás-hegyekén innen” vagy pedig „az Óperenciás-hegyekén is túnan” alak használatos. „Az Óperenciás-tengere is túl” forma a mesekönyveket egykor kitartóan bújó Csonka Andrásnál ([1910–1992] (64., 91., 222., 1646. sz.) és Gulyás Ferencnél (56., 76. sz.), valamint a szintén mesekönyvi eredetű tündérmeséket mesélő Pesti Andrásnál (103. sz.) fordul elő. Tehát „az Óperenciás-tengeren is túl” formula Galgamácsán meseköny-

vi hatásra jöhetett létre. Ezzel a fölismeréssel jelenleg (még) egyedül állok, hiszen a szakirodalom nem ismeri az Óperenciás-hegyeket. A Hajdú Mihály szerkesztésében megjelent *Magyar Névtani Dolgozatok* sorozatban *Tulajdonnevek a magyar népmesékben I–IV.* címmel 4 kötetben adták közre a szerzők a magyar népmeseegyűjteményekben található tulajdonneveket. A kutatómunka keretében összesen 100 népmesekötet névanyagát dolgozták föl. Az első kötetben (Marosi 1981) 34 különféle előfordulással szerepel az Óperenciás-tenger (és névváltozatai), a második kötetben (Balázs 1983) 10 előfordulással, a harmadik kötetben (Balázs–Várkonyi 1987) 58 előfordulással, a negyedik kötetben (Balázs–Barati–Wolosz 1989) 66 előfordulással. Ellenben a négy, most felsorolt kötetben sem a mesei helyneveknél, sem a hegyelnevezéseknél nem jelenik meg egyetlen esetben sem az Óperenciás-hegyek alakváltozat.

Egy évvel a *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* megjelenése után nyomtatott formában is napvilágot látott Dégh Linda kéziratos népköltészeti gyűjtése 1939-ből Hévízgyörkről (*Hévízgyörki népmesék, élettörténetek, hiedelmek*, Terék 2022). Ez a község szintén a Galga völgyében fekszik, az Alsó-Galga mente része. Magáról a kötetben közölt prózai anyagról el kell mondanom, hogy az igen gyenge színvonalú, mivel tehetségtelen és elbeszélői gyakorlat nélküli mesélők tudásanyagát közli, ennek ellenére a hosszú idő után nemrégiben közkinccsé vált hévízgyörki elbeszélésgyűjtemény nagy meglepetésemre és öröömre egy rendkívül fontos adalékkal szolgál a most tárgyalt kérdésben. Egy (cím nélküli) mese végéhez tapasztva elénk tűnik az ismert mesekezdő formula egy változata: „Hát most mán a szegény ember még most él, ha meg nem halt. Ez az Operenciás hegyeken is tulnan vót” (Terék 2022: 113). Az idézet fényében bátran kiegészíthetem a galgamácsai mesékkel kapcsolatos korábbi fölismerésemet, és immár nem föltevészként, hanem tényként állapíthatom meg, hogy a Galga-völgyi magyar falvakban a közkedvelt népmesei sztereotípia eredeti alakja az Óperenciás-hegyekről szólt. A magyar nyelvterületen egyedül ezen a kistájon megőrződött archaikus formák, „az Ópërenciás-hëgyëkën innen”, illetve „az Ópërenciás-hëgyëkën is túlnan” alakok egyben megfejtést is adnak a közel másfél évszázada vitatott kérdésre, hiszen ezekben az alakváltozatokban hegyek és nem tenger szerepel. Tehát ha elfogadjuk, hogy ezek az eredeti, archaikus alakok, akkor a magyar katonák által bejárt hegyes vidék, a kisebb-nagyobb hegyekkel tarkított ausztriai Ober Enns tartomány egyértelmű és világos magyarázatot ad az Óperenciára, valamint az Óperenciás-hegyekre. Az, hogy az Óperenciás-hegyekből miként lett Óperenciás-tenger, egy újabb kutatást és magyarázatot igényel.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* (Magyar Névtani Dolgozatok 30.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* (Magyar Névtani Dolgozatok 72.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* (Magyar Névtani Dolgozatok 80.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dömötör Sándor 1948. Az óperenciás tenger és a valóság. *Magyar Nyelvőr* 235–42.
- Hanusz István 1887. Földrajzi apróságok. *Budapesti Hírlap* 94: 9–11.
- Kovács Ágnes 1981. Óperencia. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 4. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kovács Ágnes – Benedek Katalin (összeáll.) 1990. *A magyar formulamesék katalógusa* (AaTh 2000—2399). MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest.
- Kunszery Gyula 1964. Óperencia. *Magyar Nyelv* 348–9.
- Marosi Teréz 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben.* (Magyar Névtani Dolgozatok 13.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- MNL. = *Magyar néprajzi lexikon* 4. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Nagyszigethi Kálmán 1886. Óperencia. *Magyar Nyelvőr* 29–30.
- Steuer János 1886. Óperenciás tenger. *Magyar Nyelvőr* 73.
- Terék József (szerk.) 2022. *Hévízgyörki népmesék, élettörténetek, hiedelmek.* Hévízgyörk Község Önkormányzata.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 2. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1970.
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* (Új magyar népköltési gyűjtemény XXVII.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.1556/9789634546832>

Villányi Péter
néprajzkutató

E-mail: peterwillanyi53@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-6967-8331>